

NABAVA / ACQUISITION

NABAVA KNJIGA I IZGRADNJA FONDOVA JAVNIH KNJIŽNICA U ZAGREBU U 19. STOLJEĆU

BOOK ACQUISITION AND DEVELOPMENT OF COLLECTIONS IN THE LIBRARIES OPEN TO THE PUBLIC IN ZAGREB IN THE 19TH CENTURY

Dora Sečić

dora.secic@zg.t-com.hr

UDK / UDC 025.2(497.5Zagreb)''18''

Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper

Primljeno / Received: 15. 11. 2010.

Sažetak

U radu su prikazani načini izgradnje fondova javnih knjižnica koje su djelovale u Zagrebu u 19. stoljeću, kao i tadašnje aktivnosti u nabavi. Prvo su predstavljeni načini nabave građe u najstarijoj zagrebačkoj javnoj knjižnici, Knjižnici Kr. akademije znanosti (kasnije Kr. Pravoslavne akademije), potom u knjižnicama Ilirske čitaonice, Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva, Društva za jugoslavensku povjesnicu i starine, Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti i Narodnog muzeja, koje su nastale prvo nastojanjem hrvatskih preporoditelja, a nešto kasnije i velikim zalaganjem ukupne kulturne javnosti, svjesne da se samo zajedničkim naporima mogu organizirati knjižnice, nužne za kulturni razvitak zemlje. Pravi napredak zabilježen je tek iza sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe, kada je u sklopu hrvatske autonomije počela s radom Kr. sveučilišna knjižnica, a usporedo s organiziranjem sveučilišne nastave i izdavačka djelatnost stručnih udruženja i Jugoslavenske akademije, koja je omogućila razvoj zamjene hrvatskih publikacija sa srodnim ustanovama u inozemstvu. U drugoj polovici stoljeća, zabilježen je i razvoj školskih, naročito učiteljskih knjižnica, koje su građu nabavljale darom i kupnjom. Ustanovljeno je da je radi skromne financijske mogućnosti tadašnje zagrebačke sredine i hrvatske Vlade, dar bio jedan od važnih

načina nabave u svim postojećim knjižnicama te da je samo Sveučilišna knjižnica, koja je imala pravo i na obvezni primjerak, slijedeći svoju nabavnu politiku, najveći dio knjiga i serijskih publikacija prinavljala kupnjom.

Ključne riječi: povijest hrvatskih knjižnica, izgradnja knjižničnih fondova, nabava knjiga, Knjižnica Kr. akademije znanosti u Zagrebu, Knjižnica Kr. Pravoslavne akademije u Zagrebu, Knjižnica Narodnog muzeja u Zagrebu, Knjižnica Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Kr. sveučilišna knjižnica u Zagrebu, knjižnice kulturnih društava, knjižnice stručnih udruženja, školske knjižnice

Summary

The paper presents the methods of collection development of libraries open to the public which operated in Zagreb in the 19th century. It starts with a short presentation of book acquisitions of the Library of the Royal Academy of Sciences (later on the Royal Law Academy) in Zagreb, followed by the libraries of the Illyrian Reading Room, the Croatian-Slavonic Economic Society, the Yugoslav Historical Society, the Yugoslav Academy of Sciences and Arts and of the National Museum. All these libraries were established as positive consequences of the Croatian National Revival and were later on enhanced by collective efforts of the whole cultural community, conscious of the necessity of collective action in order to ensure the organization of libraries, necessary for the cultural development of the country. Real progress was recorded after conclusion of the Croatian-Hungarian Compromise, when the Royal University Library started its operation in context of the Croatian autonomy. Almost concurrently with the activities of the University the publishing activities of professional organizations and of the Yugoslav Academy of Sciences and Arts started up and provided the basis for the development of exchange of Croatian professional publications which adequate foreign titles. The second half of the century was marked with the advancement of school libraries, in particular teachers' libraries, which acquired their library materials by gift and purchase. It was established that according to the low financial potentials of the Zagreb community and the Croatian government of that time, acquisition of library materials by gift had considerable part in all existent libraries. Only the University Library, which acquired a part of its materials by legal deposit, could purchase most needed materials and adhere to its procurement policy.

Keywords: Croatian library history, collection development, book acquisitions, Library of the Royal Academy of Sciences in Zagreb, Library of the Royal Law Academy in Zagreb, Library of the National Museum in Zagreb, Library of the Yugoslav Academy of Sciences and Arts, The Royal University Library, libraries of cultural organizations, libraries of professional organizations, school libraries

Uvod

Kada u današnje vrijeme govorimo o javnim knjižnicama, radi se dijelom o samostalnim ustanovama s pravnom osobnošću, a dijelom o knjižnicama u sastavu, otvorenim u pravom smislu javnosti. Katalozi tih knjižnica dostupni su velikim dijelom na mreži, a mrežne stranice pružaju zainteresiranim korisnicima kako podatke o mogućnostima korištenja građe u čitaonicama i izvan njih, tako i o mogućnostima komunikacije sa stručnim knjižničnim osobljem. U vremenu, o kojemu je ovdje riječ, javno je knjižničarstvo u Hrvatskoj bilo tek u nastajanju, sve su knjižnice bile u sastavu drugih ustanova i neznatni bi se broj tadašnjih knjižnica moglo u današnjem smislu, samo uvjetno, svrstati među javne knjižnice. Međutim, taj smo naziv odabrali kako bismo ih razlikovali od posve privatnih knjižnica, kojih je tada bilo najviše.

Devetnaesto stoljeće bilo je vrijeme velikih društvenih i političkih promjena. Velika većina hrvatskog stanovništva bila je nepismena, a u službenoj uporabi u državnim poslovima dugo je ostao latinski jezik. Uslijedila je borba za uvođenje hrvatskog jezika u škole i državne ustanove i za utemeljenje hrvatskih stožernih kulturnih ustanova. Sve postojeće knjižnice, osim Knjižnice Kr. akademije znanosti, bile su u posjedu Crkve ili velikaša, iznimno i kulturnih pojedinaca koji su se bavili znanostu, i bile su izvan državnog nadzora. Najstarija i najbogatija crkvena knjižnica bila je i tada, kao što je i danas, Metropolitanska knjižnica u nadležnosti zagrebačkih biskupa, čiji se fond stoljećima izgrađivao kupnjom i darom. Svjesni njezine važnosti za proučavanje hrvatske povijesti i kulture, hrvatski staleži i redovi su se u vrijeme Ilirskog preporoda obratili zagrebačkom biskupu Jurju Hauliku s molbom da Metropolitane otvori javnosti.¹ Haulik je molbi udovoljio te su onodobna javna glasila u više navrata obavještavala javnost o mogućnostima korištenja građe iz Metropolitane.² Biskup (od 1852. nadbiskup) Haulik sudjelovao je vrlo aktivno i u političkom i kulturnom životu, pa su zabilježene i njegove zasluge u razvoju hrvatskog knjižničarstva. Kao pokretač i pokrovitelj Hrvatsko-slavonskoga

¹ Usp. Katedralna knjižnica. // Novine horvatsko-slavonsko-dalmatinske 12, 100(1846), 417. O Metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu povodom predstojećeg otvaranja za javnost: s podacima, da je za knjižničara imenovan doktor crkvenog prava Juraj Molnar, koji će otvoriti Knjižnicu čim bude sređena.

² Usp. npr. Molnar, Juraj. U Zagrebu dne 1. listopada 1849. // Narodne novine 15, 155(1849), 523. Obavijest upravitelja Metropolitane, da će ta ustanova biti otvorena za građane cijele godine svakoga dana osim nedjelja i blagdana, zimi prije, a ljeti i prije i poslije podne po tri sata.

gospodarskog društva, brinuo se za nabavu knjiga za knjižnicu toga društva, a rado se odazivao i na molbe drugih društava i ustanova, kada se radilo o kupnji skupih knjiga ili čitavih knjižnica, za koje ta društva nisu imala dovoljno sredstava.³

Međutim, ključni poticaj razvoju hrvatskoga javnog knjižničarstva dao je Ljudevit Gaj kada je 1836. u Danici ilirskoj iznio prijedlog za osnivanje *Društva prijateljah narodne izobrazenosti ilirske*, u kojemu je predložio skupljanje knjiga, rukopisa i predmeta, posebno onih koji su na bilo koji način važni za hrvatski narod i zemlju, kako bi se, uz pomoć svih prijatelja ilirske nauke, moglo utemeljiti “*veliku občinsku knjižnicu i narodni Muzeum*” u Zagrebu.⁴ Na oživotvorenje toga nauma nije trebalo dugo čekati, jer je Gaj u Zagrebu imao dovoljno istomišljenika, koji su ubrzo počeli darivati knjige, muzejske predmete, pa i čitave zbirke predmeta i knjižnice za buduće središnje kulturne ustanove.

Knjižnica Kr. akademije znanosti (od 1850. do 1874. Kr. Pravoslavne akademije)

U ono je vrijeme u Zagrebu djelovala samo jedna javna knjižnica. To je bila knjižnica zagrebačke Kr. akademije znanosti, koja je u zagrebačkoj javnosti nazivana i “občinska akademička knjižnica”.⁵ Izgradnja njezinog fonda temeljila se velikim dijelom na darovima, jer od države nije dobivala dotacije za kupnju knjiga. Kako bi osigurao bar nešto novca za kupnju knjiga i organiziranje knjižničnog poslovanja, grof Josip Sermage, tadašnji vrhovni ravnatelj škola u Hrvatskoj, utemeljio je 1816. posebnu zakladu za Akademijinu knjižnicu. Godine 1819. Akademija je izdala i javni proglas na hrvatskom, latinskom i njemačkom jeziku, kojim je nastojala potaknuti kulturnu javnost

³ Usp. npr. Pozor 4, 132(1863), 527: vijest, da je nadbiskup Haulik u lipnju t. g. otkupio knjižnicu generala baruna J. Neustädtera i darovao ju Knjižnici Narodnog muzeja u Zagrebu, ili Zagrebački katolički list 14, 18(1863), 142: vijest, da se Haulik odazvao molbi Društva za povjesticu jugoslavensku u Zagrebu i kupio na javnoj dražbi u Beču sve dotad objavljene knjige u nizu *Monumenta Germaniae Historica*; knjige su kupljene za 415 forinti za Metropolitansku knjižnicu u Zagrebu.

⁴ Usp. Gaj, Ljudevit: Društvo prijateljah narodne izobrazenosti ilirske. // Danica ilirska 2, 33(1836), 130-131.

⁵ Usp. Ilirske narodne novine 3, 33(1837), 129.

na prikupljanje priloga za knjižnicu i knjižničnu zakladu.⁶ Odaziv na tu akciju urodio je plodom, a što je još važnije, tada je u javnosti toliko podignuta svijest o važnosti te prosvjetne ustanove za hrvatsku kulturu, da je ona od tada neprekidno, sve do osnutka Sveučilišta 1874. godine, dobivala na dar novčane priloge, brojne knjige i muzejske predmete, pa i čitave knjižnice. Tako npr., doznajemo godine 1829. iz tadašnjih novina više pojedinosti o Knjižnici, a napose o njezinim darovateljima, među kojima su bili svećenici, činovnici, liječnici i drugi školovani ljudi, ali i profesori Akademije⁷ te je javnost, primjerice, obaviještena i da su zagrebački protomedik Tomo Prevendar i prijednik magistrata Vjenceslav Emmel dali Knjižnici pismenu izjavu, da će njihove privatne knjižnice biti posmrtno predane toj ustanovi. Iz kasnijih javnih Akademijinih zahvala doznaje se da su njihovi nasljednici doista i izvršili tu obvezu. Više dobrotvora još je za života darivalo Knjižnici, često i na poziv i poticaj same Akademije, odjednom i veći broj knjiga, poput grofa Aleksandra Draškovića, koji joj je godine 1837. darovao 400 sv. knjiga (*izabranih izversnih delah*) iz svoje knjižnice.⁸ Prikupljene predmete za muzejske zbirke Pravoslavna akademija kasnije je predala Narodnom muzeju.

Godine 1816. Knjižnica je dobila pravo na besplatne primjerke svih tiskovina Sveučilišne tiskare u Pešti, a od 1832. i onih iz tiskare Liceja u Cluju.⁹ Te je znanstvene knjige dobivala sve do 1848. godine. I više znanstvenih zavoda i ustanova iz Monarhije, ali i iz ostale Europe, slalo je Knjižnici na dar neka svoja nova izdanja, što je bilo vrlo važno, jer se radilo o aktualnoj znanstvenoj literaturi, koja je na taj način postala dostupna u knjižnici slabih sredstava za kupnju nove literature. Od 1837. godine, Akademijina knjižnica primala je i besplatne primjerke knjiga tiskanih u Hrvatskoj i Slavoniji,¹⁰ iz čega je razvidno da je ujedno već tada smatrana i hrvatskom središnjom (zemaljskom) knjižnicom. Od 1852. Knjižnica, koja je tada već pripadala zagrebačkoj Pravoslavnoj akademiji, dobila je na temelju uredbe Banske vlade

⁶ Cjelovit tekst na latinskom i hrvatskom objavljen je u: Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb : Tisak Izdavačkog zavoda Jugoslavenske akademije u Zagrebu, 1969. Str. 320-324; više o tome vidi u Fancev (1925), str. 195-196 i Rojnić (1969), str. 587-588.

⁷ Usp. npr. Luna Agramer Zeitschrift 4(1829), br. 11, str. 43; br. 21, str. 83; br. 61, str. 243; br. 62, str. 247; br. 63, str. 251; br. 78, str. 311; br. 83, str. 331-332; br. 92, str. 367; br. 96, str. 383. Tu su objavljena imena darovatelja knjiga i muzejskih predmeta i podaci o darovima.

⁸ Isto kao bilj. 5.

⁹ Usp. Verona (1987), str. 24.

¹⁰ Isto.

pravo na obvezni primjerak svih publikacija tiskanih u Hrvatskoj i Slavoniji,¹¹ a od 1856. i onih iz Hrvatsko-slavonske Vojne krajine.¹² Međutim, kako je domaća izdavačka djelatnost bila još nerazvijena, te prinove nisu imale znatnijeg učinka na brojčano stanje i kvalitetu njezinoga knjižničkog fonda.

Knjižnica je kupovala nešto knjiga i iz vlastitih sredstava, namaknutih, uz kamate od već spomenute knjižnične zaklade, i dobrovoljnim novčanim darovima te taksama za sprovode (na kojima je uz skromnu novčanu naknadu sudjelovala i akademička omladina) ili najamninom, koju je Akademija ubirala za povremeni najam svoje dvorane za priredbe,¹³ ali i novcima zarađenim na povremenim dražbama suvišnih knjiga iz vlastitog posjeda.¹⁴ Dok je u prvo vrijeme odluke o kupnji knjiga donosio vrhovni školski ravnatelj za Hrvatsku i Slavoniju, one su kasnije nabavljane samostalno, uz aktivno sudjelovanje Akademijinoga profesorskog zbora i obvezno dopuštenje vlasti. Iz čl. 3, 4 i 5 *Naputka za knjižničara akademičke knjižnice zagrebačke iz 1852.*¹⁵ vidljivo je da je knjižničar trebao u listopadu svake godine izvještavati profesorski zbor o novčanom stanju Knjižnice i iznositi svoje prijedloge za kupnju novih knjiga. Knjižničarovi prijedlozi trebali su se temeljiti na zahtjevima korisnika Knjižnice i potrebama nastave na Akademiji, a odobrenje za kupnju knjižničar je dobivao od profesorskog zbora. Premda se radilo o knjižnici obrazovne ustanove, na temelju sačuvanih računa knjižara i izvještaja tadašnjih knjižničara o prinovama, može se zaključiti, da je pri kupnji knjiga Akademija ipak uvijek vodila računa i o činjenici da se radi o jedinoj javnoj knjižnici, koja mora biti na raspolaganju i korisnicima izvan Akademije te da je tako nabavljala i beletristiku te literaturu iz struka, koje se nisu naučavale u spomenutomu nastavnom zavodu.¹⁶ Stalnu dotaciju za kupnju knjiga Knjižnica je od države

¹¹ Usp. Objavljenje c. kr. banske vlade, kojim se do obćeg znanja dostavlja, da se imade četvrti od četiri zakonita primjerka svakoga u Hrvatskoj i Slavonii izišavšeg tiskopisa predati knjižnici akademičkoj u Zagrebu, i kojim se ujedno razjasnuju ustanove, za kakove zakonite primjerke zbog osobito dragocjene naprave i po kojem mjerilu da ide naknada. // Zem. zak. list od 1852., komad XX br. 157.

¹² Usp. Verona (1987), str. 26.

¹³ Isto, str. 25-26.

¹⁴ Usp. npr. Oglasz. // Novine horvatzke 1, 88(1835), 352. Oglasom se obavješćuje ljubitelje knjiga, da će se 12. studenog, t. g. u zgradi Kr. akademije znanosti u Zagrebu prodavati suvišne knjige iz Akademijine knjižnice.

¹⁵ Usp. Verona (1987), str. 19; na str. 19-20 objavljen je čitav tekst Naputka.

¹⁶ Isto, str. 29.

počela dobivati tek od 1857. godine, te joj je od tada ipak omogućeno redovito kupovanje nešto veće količine novih knjiga za potrebe nastave i znanstvenog rada.¹⁷

Premda je bilo pokušaja nabave knjiga zamjenom dubleta, što je u ono vrijeme bila široko uvriježena praksa u europskim akademskim knjižnicama, zagrebačka je knjižnica nabavila u ono vrijeme samo neznatni broj knjiga zamjenom.

Ilirska čitaonica, Gospodarsko društvo, Društvo za jugoslavensku povjesnicu i starine, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti i Narodni muzej u osnivanju

U vrijeme, kada je Gaj pokrenuo općenarodnu akciju, Knjižnica Kr. akademije imala je oko 15.000 sv. knjiga, što se doznaje iz tadašnjega novinskog izvješća.¹⁸ Nakon Gajevo poziva prvo je u Zagrebu, zbog neodgovornih potreba narodnog preporoda, već 1838. pod vodstvom grofa Janka Draškovića počelo s radom novo čitateljsko društvo, koje je pod imenom Čitaonica ilirska zagrebska djelovalo do kraja 1841., od 1842. zvalo se Čitaonica ilirska zagrebačka, a od godine 1843. do 1850. Narodna čitaonica zagrebačka. Ubrzo nakon Čitaonice, koja je bila usredotočena na hrvatsku kulturu, književnost i jezik,¹⁹ već je 1841., pod pokroviteljstvom zagrebačkog biskupa Haulika, počelo u Zagrebu s radom Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo. To je društvo ubrzo osnovalo podružnice diljem Hrvatske i Slavonije te je, uz ostalo, odmah pristupilo i skupljanju stručne agronomске i prirodoznanstvene literature i formiranju vlastite knjižnice. Gospodarsko društvo uvelike se uključilo i u skupljanje novčanih priloga, knjiga i muzejskih predmeta te u sve aktivnosti oko budućeg osnivanja Narodnog muzeja i njegove knjižnice. Od 1842. Društvo je počelo izdavati svoje glasilo, koje i danas izlazi pod nazivom *Gospodarski list*. Bio je to prvi stručni časopis na hrvatskom jeziku, na stranicama kojega je u rubrici *Museum* Društvo u ono vrijeme izvještavalo o darovima koje je primalo za Narodni muzej. Za *Gospodarski list* Društvo je dobivalo

¹⁷ Isto, str. 49.

¹⁸ Usp. Agramer politische Zeitung 11, 19(1836), 73.

¹⁹ Usp. Ilirske narodne novine 5, 8(1839), 29: u članku je prikazan sabor Ilirske čitaonice, održan 24. siječnja 1839., na kojemu je zaključeno da će se za knjižnicu nabavljati sva djela već tiskana i koja će izaći novim hrvatskim pravopisom, kako bi se tako osnovala "narodna (nacionalna!) knjižnica", koja će ta djela čuvati za potomstvo.

publikacije u zamjenu od drugih stručnih društava, čime je obogaćivalo svoju stručnu knjižnicu, koja je tako postala prva specijalna knjižnica u Zagrebu.²⁰

Ilirska čitaonica, koja je tijekom dvanaestogodišnjeg djelovanja skupila razmjerno bogatu knjižnicu, prestala je s radom 1850., ali je Matica ilirska (danas hrvatska), koju su osnovali isti pokretači i koja je bila usko povezana s Čitaonicom, nastavila i nadalje s izdavanjem hrvatskih knjiga. Čitaonica je tijekom svojega djelovanja primila brojne knjige na dar (da tu spomenemo samo neke značajnije darove, npr., dar Ivana Kukuljevića Sakcinskog od 400 knjiga ili Roberta Zlatarovića od 200 knjiga),²¹ ali je u skladu sa zahtjevima svojih članova ponekad i iznad financijskih mogućnosti kupovala i nove knjige.²² Nakon ukidanja Čitaonice, brigu o njezinoj knjižnici koja se nalazila u Narodnom domu, preuzelo je Gospodarsko društvo, ali i iste godine (1850.) novoosnovano Društvo za jugoslavensku povjesnicu i starine, koje je pod vodstvom Ivana Kukuljevića Sakcinskog odmah počelo skupljati knjige, rukopise i muzejske predmete, važne za istraživanje hrvatske povijesti. Novo društvo je od 1850. počelo izdavati svoje glasilo *Arkiv za povjesnicu jugoslavensku* i ubrzo uspostavilo dobre veze s povijesnim društvima, kako u Monarhiji tako i u drugim europskim zemljama, i razmjerno bogatu zamjenu publikacija. O ostvarenju te zamjene, ali i o svim aktivnostima Društva, javnost je redovito obavještavana u izvještajima sa sjednica i skupština Društva, objavljenim u javnim glasilima.²³ Društvo za jugoslavensku povjesnicu i starine je sve knjige i časopise dobivene darom i zamjenom predavalo Knjižnici Narodnog muzeja, tada u nadležnosti Gospodarskog društva. Sva su ta društva, zajedno s

²⁰ Vukotinović, Ljudevit Farkaš. Izvjestje upravl. odbora [Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva] skupštini 27. trav. 1857. predloženo. U Zagrebu dne 26. travnja 1856. // *Gospodarski list* 5, 19(1857), 89-90. Tu nalazimo i podatke o knjižnici Društva, koju je u ono vrijeme središao Ivan Žigrović i odijelio knjige koje nisu s područja poljoprivrede te ih predao Knjižnici Narodnog muzeja; za zbirke knjiga s područja poljoprivrede (884 sv.) i prirodnih znanosti (oko 400 sv.) izradio je kazala i tako omogućio korištenje Knjižnice; s popisom domaćih i stranih publikacija koje je Društvo primalo u zamjenu za *Gospodarski list*.

²¹ Babukić, Vjekoslav. Sabor čitaonice ilirske zagrebske. // *Ilirske narodne novine* 7, 6(1841), 21-20[24!]. Izvještaj o šestom redovnom polugodišnjem saboru Čitaonice 2. veljače. t. g., uz ostalo, s popisom darovatelja knjiga Čitaonici.

²² Murko, Matija. Pismo Vrazovo V. Hanki. // *Vienac* 28, 1(1896), 11-12. Uz ostalo se iz Vrazova pisma iz 1847. doznaje, da je Čitaonica te godine bila u dugovima jer je prije toga tajnik Vjekoslav Babukić za njezin fond kupio mnogo knjiga. Više o Čitaonici i njezinoj knjižnici vidi u: Malnar (1988).

²³ Usp. npr. Zapisnik ravnateljske siednice društva za poviestnicu i starine Jugoslavenah deržane 27. siečnja 1859. ... // *Narodne novine* 25, 34; 35(1859), 92; 95-96. Uz ostalo, i podaci o primljenim knjigama i publikacijama na dar ili u zamjenu za *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*, koje su predane Knjižnici Narodnog muzeja u Zagrebu.

društvom Narodni dom i društvom Dvorana, djelovala tada u Narodnom domu u Zagrebu (zgrada u Opatičkoj ul. 18). Akcija prikupljanja knjiga za “narodnu (nacionalnu) knjižnicu” i muzejskih predmeta za “narodni muzej” tekla je i nadalje vrlo intenzivno, o čemu su redovito izvještavalo u hrvatskim javnim glasilima. Mijat Sabljar, koji je tada uređivao muzejske zbirke i muzejsku knjižnicu, i Ivan Kukuljević Sakcinski, predsjednik Društva za jugoslavensku povjesnicu i starine, u više su navrata i sami duže boravili u Dalmaciji, kako bi tamo skupili knjige, rukopise i druge predmete za budući Muzej.²⁴ Narodni muzej utemeljen je napokon kao državna ustanova 1861. godine, a sljedeće 1862. godine predan je na upravu novoosnovanoj Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti, koja tada ni sama još nije imala uvjeta za rad. Pravila Jugoslavenske akademije potvrđena su tek 1866., a tada su napokon počeli s radom i arheološki i prirodoslovni odjel Narodnog muzeja. Međutim, knjižnica Narodnog muzeja, u kojoj je bilo skupljeno mnogo dragocjene građe i koja je prema zamislima preporoditelja trebala prerasti u hrvatsku nacionalnu knjižnicu, nije nikada imala uvjeta za razvoj te je godine 1874., tada s preko 16.000 sv., predana novoosnovanom zagrebačkom sveučilištu da bi, spojena s knjižnicom bivše Pravoslavne akademije, koja je tada brojila 23.920 sv., omogućila osnivanje nove zagrebačke sveučilišne knjižnice. Tako se u današnjoj Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici nalaze i brojne knjige, koje su tijekom 19. stoljeća prikupljane za Knjižnicu Narodnog muzeja, bilo darom, kupnjom ili zamjenom.

1867. godine počela je s radom i Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, koja je odmah utemeljila i vlastitu knjižnicu, obogaćenu znatno već 1868. otkupom knjižnice Ivana Kukuljevića Sakcinskoga s 12.000 svezaka. I ta je knjižnica od početka primala, kao što i danas prima, mnogobrojne knjige, pa i čitave knjižnice na dar, čime je znatno obogatila svoj fond. Kako je JAZU ubrzo počela izdavati svoja znanstvena izdanja, njezina je knjižnica razvila naročito bogatu zamjenu s učenim društvima i znanstvenim ustanovama u svijetu, a podatke o suradnicima u zamjeni redovito je objavljivala u svojemu

²⁴ Usp. npr. Neven 3(1854), br. 19, str. 302; br. 50, str. 800. U br. 19: vijest, da se major Mijat Sabljar poslije sedam mjeseci vratio s puta po Dalmaciji (boravio je u Makarskoj i okolicu, Dubrovniku, Konavlima i Kotoru) u Zagreb i donio osam sanduka predmeta za zbirke te knjiga i rukopisa za knjižnicu Narodnog muzeja; sve je dobio na dar od tamošnjih prijatelja narodne prosvjete: u br. 50: podaci o knjigama i rukopisima (70 sv. knjiga i 56 rukopisa) i predmetima za zbirke Narodnog muzeja u Zagrebu, koje je Ivan Kukuljević Sakcinski donio sa svoga dvomjesečnog puta po Dalmaciji i predao Narodnom muzeju. Više o događanjima oko Muzeja vidi u: Ljubić (1871).

Ljetopisu.²⁵ Međutim, Jugoslavenska akademija nije dovoljno uvažavala potrebe Sveučilišta i općenito znanstvene javnosti za znanstvenom literaturom, pa su u više navrata, bezuspješno, pokretane akcije za udruživanje njezine knjižnice sa Sveučilišnom knjižnicom, koja je nastavila javno djelovanje svoje prethodnice (Knjižnice Pravoslavne akademije).

Usporedo s početkom rada Jugoslavenske akademije te, nekoliko godina kasnije, i Sveučilišta, bilježimo u Zagrebu i osnivanje stručnih udruženja te pokretanje više stručnih i znanstvenih časopisa. Ta su društva počela odmah organizirati i svoje specijalne knjižnice, temeljeći njihov fond uglavnom na darovima svojih članova te zamjeni svojih izdanja s društvima i ustanovama u drugim zemljama. Godine 1874. počelo je s radom Pravničko društvo u Zagrebu, koje je već 1875. počelo izdavati svoje glasilo *Mjesečnik Pravnčkog društva u Zagrebu*. Iste su se godine i liječnici okupili u Zboru liječnika Hrvatske i Slavonije. To je društvo od 1877. počelo izdavati svoje glasilo *Liječnički vjesnik*, koje i danas izlazi. Slijedilo je 1878. Hrvatsko arheološko društvo (s glasilom *Viestnik Hrvatskoga arheološkoga društva* od 1879.) te 1885. Hrvatsko naravoslovno društvo (s glasilom *Glasnik Hrvatskoga naravoslovnog društva* od 1886.). Sva su ta društva imala svoje knjižnice, od kojih su posljednja dva bila povezana s odgovarajućim odjelima Narodnog muzeja te su koristila i muzejske prostorije za pohranu i čitanje knjiga i časopisa. Važno je spomenuti da su sva navedena društva davala na raspolaganje literaturu prikupljenu u svojim knjižnicama i zainteresiranim pojedincima izvan svoga članstva.

Kr. sveučilišna knjižnica

Kr. sveučilišna knjižnica osnovana je u vrijeme nakon što je Hrvatsko-ugarskom nagodbom ustanovljena hrvatska autonomija u području obrazovanja i kulture te je, kako za njezin rad i rad Sveučilišta, tako i za rad Jugoslavenske akademije i drugih “zemaljskih zavoda kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije”, bila nadležna hrvatska Vlada u Zagrebu. Ali Vladine financijske mogućnosti bile su u ono vrijeme tako skromne da je kupnja skupih knjiga i otkup čitavih knjižnica bilo moguće samo iznimno i uz velike napore i financijsku pomoć bogatih pojedinaca.

²⁵ Usp. npr. Društva i zavodi kojim Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti svoja djela u zamjenu ili na dar šalje. // *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*. Knj. 2(1877-87), str. 119-125. Više o povijesti Knjižnice Jugoslavenske (danas Hrvatske) akademije znanosti i umjetnosti vidi u: Lešćić (2001), a o njezinoj zamjeni u: Sečić (2005).

Sveučilišna knjižnica počela je djelovati 1875., a već 1876. godine ban Mažuranić izdao je naredbu s *Pravilima za biblioteku kr. sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu*,²⁶ kojima su, uz ostalo, propisani i načini i modaliteti nabave građe za Knjižnicu. Ta su *Pravila* bila i ostala jedini propis u području knjižničarstva koji je tadašnja hrvatska Vlada donijela, tako da su se državna tijela ravnala prema nekim njegovim odredbama i pri rješavanju organizacijskih problema drugih knjižnica koje su bile u njezinoj nadležnosti. U prvom članku 3. poglavlja pod nazivom "Umnožavanje biblioteke" navodi se da se "biblioteka umnožava: a) dostavljanjem dužnih otisakah, b) darovima, c) kupnjom i d) zamjenom". Premda je godine 1875. donesen novi Tiskovni zakon, kojim je Knjižnici potvrđeno pravo na dobivanje obveznog primjerka s područja Hrvatske i Slavonije,²⁷ građa dobivana tim načinom činila je u ono vrijeme razmjerno mali dio ukupnih prinova Knjižnice.²⁸ Čl. 24 *Pravila*, bilo je određeno da sveučilišni knjižničar treba nadgledati poštivanje zakonskog propisa o obveznom primjerku, što je podrazumijevalo da treba skrbiti da bude što potpuniji.

Već tijekom priprema za otvaranje Sveučilišta, stizali su brojni darovi za buduću Sveučilišnu knjižnicu, a i nakon 1875. Knjižnica je nastavila redovito primati knjige i rukopise na dar. O većim su darovima rektori u svojim govorima pri odlasku s dužnosti izvještavali javnost te se u ime Sveučilišta svake godine i zahvaljivali darovateljima.²⁹ Usto je Sveučilište za svoju knjižnicu od drugih sveučilišta, znanstvenih instituta i akademija znanosti s područja Monarhije i izvan nje ubrzo počelo dobivati na dar prigodne i druge sveučilišne

²⁶ Čitav tekst *Pravila* objavljen je u knjizi: Sečić, Dora. Ivan Kostrenčić : prvi hrvatski sveučilišni bibliotekar. Lokve : Naklada Benja, 2000. Str. 121-138.; više o nastanku *Pravila* i ostalim pojedinostima vidi u Sečić (2008), str. 111-117.

²⁷ Usp. Zakon od 17. svibnja 1875. o porabi tiska za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju. // Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, komad XX (1975), br. 32.

²⁸ Usp. Sečić (2008), str. 123; npr., šk. g. 1879./1880. obveznim su primjerkom prinovljena samo 82 od 1.345 ukupno prinovljenih svezaka, šk. g. 1883./1884. 127 od ukupno 2.308 svezaka, šk. g. 1900./1901. 352 od ukupno 2.889 svezaka ili šk. g. 1911./1912. 678 od 8.200 ukupno prinovljenih svezaka; kako se vidi, taj se broj, usporedno s porastom nakladničke djelatnosti, nešto povećavao, ali obvezni primjerak nije u ono doba imao onakvu važnost, kakvu je dobio kasnije.

²⁹ Usp. npr. Obzor 5, 95(1875), 3: obavijest rektora Matije Mesića o knjigama koje su Knjižnici darovali kanonik Pavao Gugler (1871. i 1875.) i Josip Havranek. Više o tome u Sečić (2008), str. 124 i str. 161-162.

i znanstvene i službene publikacije, poput izdanja austrijske i mađarske akademije znanosti, državnih ministarstava, statističkih ureda i dr.³⁰ Od kraja 19. stoljeća Knjižnica je svake godine i od francuske Komisije za međunarodnu zamjenu dobivala na dar francuske publikacije, a od Ureda za međunarodnu zamjenu Smithsonian Institution iz Washingtona i američke znanstvene publikacije,³¹ što prije nije bio slučaj. Tako je zagrebačka knjižnica počela redovito primati i aktualne naslove na francuskom i engleskom jeziku.

Pitanje dara bilo je *Pravilima* tako uređeno da je “darove kr. sveučilišna biblioteka mogla dobiti ili posredno preko kr. zemaljske vlade, akademičkog senata ili neposredno od samih darivajućih stranakah”. U prvom slučaju Vlada je bila dužna, uz dostavu dara, Knjižnicu obavijestiti i o mogućim uvjetima donacije ili legata, a u drugom slučaju, kada je sam knjižničar primao darove, on je bio dužan o tome obavijestiti Vladu. Ukoliko se radilo o velikoj donaciji (“ako dar ili legat tisuću svezakah presiže”), knjižničar ju je mogao primiti samo uz prethodno dopuštenje Vlade. To znači da je Vlada, zajedno s Knjižnicom, vodila računa o svim darovima koje je Knjižnica primala. A činjenica da je propis o daru naveden prije odredbi o kupnji, upućuje na to, da je dar u ono vrijeme još uvijek imao poseban značaj u izgradnji fonda Kr. sveučilišne knjižnice (ali i svih drugih knjižnica u Hrvatskoj).

Među posebno značajne donacije Knjižnici krajem stoljeća spada dar Zbora liječnika Kraljevine Hrvatske i Slavonije, koji je 1893. Knjižnici poklonio svoju zbirku knjiga i časopisa. Liječnici su od tada svake godine plaćali za Knjižnicu i pretplatu na nekoliko važnih svjetskih medicinskih časopisa. Godine 1907. i Hrvatsko pravničko društvo poklonilo je svoju knjižnicu te su pravnici, poput liječnika, pretplaćivali za Knjižnicu i neke važne strane časopise, a godine 1912. tim se društvima još pridružilo i Hrvatsko prirodoslovno društvo.³²

Normiranju postupaka u kupnji publikacija posvećeno je u *Pravilima* čak 12 članaka, kojima je temeljito uređeno to područje knjižničkog poslovanja. Trošenje novčanih sredstava, dobivenih godišnjom dotacijom za nabavu, bilo je strogo nadzirano. Knjižničar je literaturu kupovao na osnovi popisa potrebne literature za sljedeću školsku godinu, sastavljenog temeljem prijedloga sveučilišnih nastavnika, dostavljenih bar mjesec dana prije svršetka tekuće školske godine. Usto je knjižničar trebao od knjižara, s kojima je surađivao, stalno pribavljati novoizašle knjige na ogled, kako bi ih korisnici (“sveučilišni

³⁰ Usp. [Deželić] (1900), str. 118.

³¹ Usp. Sečić (2008), str. 161.

³² Isto, str. 161-162.

profesori, članovi jugoslavenske akademije znanostih i umjetnostih, a tako i druge strogom naukom se baveće osobe”) mogli pregledati i dati knjižničaru svoje preporuke za kupnju. Posebno su odredbom Knjižnici ograničene mogućnosti kupovanja književnih rariteta i rukopisa s napomenom da to ona može činiti samo u slučaju da “su pisani jezikom hrvatskim ili se pako odnose na Hrvatsku i pobratimske joj zemlje”, ali i onda je od redovne dotacije, koja je tada iznosila 5.000 forinti, Knjižnica smjela za tu namjenu potrošiti najviše 200-300 forinti na godinu. Od knjižničara se tražilo da nađe najpovoljnije mogućnosti za kupnju potrebnih knjiga i časopisa, uzimajući u obzir u prvom redu mogućnosti domaćih knjižara, ali, ukoliko bi strani dobavljači ponudili bolje uvjete, mogao je građu kupovati i preko inozemnih knjižara. Iz arhiva Knjižnice doznaje se da je Knjižnica od zagrebačkih knjižara najviše knjiga nabavljala iz Sveučilišne knjižare Franje Župana (Albrecht i Fiedler) te knjižara Mučnjak i Senftleben i Lavoslava Hartmana u Zagrebu. Od stranih knjižara glavni su joj dobavljači bili Friedländer & Sohn iz Berlina, Otto Harrassowitz iz Leipziga i Gerold et Comp. iz Beča.³³

Redovna dotacija za nabavu knjiga povišena je Knjižnici tek od 1894. godine na 6.000 forinti, ali joj je Vlada u nekoliko navrata osigurala i izvanredna sredstva za nabavu skupe znanstvene literature i posebnih dragocjenosti, poglavito stare Croaticae. Od najvećih vrijednosti, valja ovdje spomenuti kupnju knjižnice Vjekoslava Babukića i grofa Samuela Keglevića (1875.-1878.),³⁴ Knjižnice bana Nikole Zrinskog (1892.) i Knjižnice Ljudevita Gaja (1893.), za koje je Vlada morala odvojiti razmjerno velika novčana sredstva.³⁵

Radi vrlo ograničenih sredstava za kupnju knjiga i časopisa, Pravilima je u čl. 33. bilo određeno da će “bibliotekar osobito pomno paziti na popunjavanje i kontinuiranje takovih dieloh, kojih se pojedini svezci već nalaze u biblioteci, pa imadu u znanosti stalnu vriednost”. Zato je knjižničar trebao uredno voditi sljedeće popise: a) opera incompleta, b) opera continuanda i c) opera defecta i bilježiti redovito podatke o kontinuiranjima pojedinih naslova. Nepotpuna djela, za koja se smatralo da nemaju osobite znanstvene vrijednosti, knjižničar je mogao, uz dopuštenje Vlade, ponuditi na zamjenu ili prodaju. Osim toga, Knjižnica je mogla zamjenjivati i dublete iz svojega fonda, ali je taj oblik nabave razmjerno rijetko koristila.

³³ Usp. Sečić (2008), str. 122.

³⁴ Usp. [Deželić] (1900), str. 117.

³⁵ Više o tome vidi u: Kosić (2007) str. 35-42.

Gimnazijske, učiteljske i ostale školske knjižnice

Godine 1850. u Monarhiji je reformirano školstvo te je tada ukinuta zagrebačka Kr. akademija znanosti s filozofskim i pravnim fakultetom te su umjesto nje osnovane Kr. (klasična) gimnazija, kojoj je pripojen studij filozofije bivše Kr. akademije, i Kr. Pravoslovna akademija, na kojoj se i nadalje studiralo pravo. U skladu s novim školskim propisom, donesena je odredba da svaka gimnazija mora osnovati knjižnicu za učitelje i učenike, što je omogućilo i napredak hrvatskih srednjoškolskih knjižnica. Tako je i zagrebačka gimnazijska knjižnica na Gornjem gradu 1850. ustrojena na nov način, a naročite zasluge za njezin napredak pripisane su Stjepanu Moysesu, bivšem profesoru filozofije na Kr. akademiji, a od 1851. biskupu u Banskoj Bistrici u Slovačkoj, koji joj je nabavio i darovao knjige, propisane u skladu s novim programom, u vrijednosti od 200 forinti.³⁶ Gimnazija je podatke o knjigama, prinovljenim tijekom školske godine kupnjom i darom, objavljivala u svojim godišnjim izvješćima.³⁷ Sredstva za kupnju knjiga osiguravala je država, koja je nadzirala i trošenje tih sredstava. Budući da su od 1850. u istoj zgradi na Gornjem gradu djelovale dvije ustanove sa svojim knjižnicama, skromna su se državna sredstva dijelila te tako doznajemo npr., da je 1863. za Kr. pravoslovnu akademiju u proračunu osigurano 420 forinti za kupnju knjiga, a za Gimnaziju 200 forinti.³⁸

Prva realna gimnazija počela je u Zagrebu djelovati 1854. godine, prvih godina kao tzv. mala realka, a kasnije je prerasla u Kr. veliku realku. Njezina knjižnica ustrojena je na isti način kao i gimnazijska knjižnica. Knjige je prijavljala kupnjom i darovima, o čemu je redovito izvještavala u svojim tiskanim godišnjim izvješćima.³⁹ Međutim, u industrijski nerazvijenoj Hrvatskoj,

³⁶ Usp. Pervo-godišnje izvještje o c. k. Zagrebskoj višjoj gimnaziji, 1851. // Narodne novine 17, 176(1851), 511-512.

³⁷ Usp. npr. Veber Tkalčević, Adolfo: Školske vesti. Učevne sбирke. // Program Kraljevske gimnazije u Zagrebu koncem školske godine 1861. Str. 30.

³⁸ Usp. Proračun za Hrvatsku i Slavoniju. // Glasnoša 3, 40(1863), 1-2.

³⁹ Usp. npr. Godišnje izvješće Kralj. velike realke u Zagrebu koncem školske godine 1867. U Zagrebu : Narodna tiskarnica Ljudevita Gaja, [1867]. Na str. 30-33 podaci o prinovama u knjižnici šk. god. 1865./66. i 1866./67. – navedeni su naslovi knjiga, časopisa i djela u nastavcima, prvo je popisana kupnja, pa dar s popisom darovatelja; iz kvalitetnog popisa može se zaključiti da se tada radilo o već dobro organiziranoj knjižnici.

u kojoj su potrebe za školovanjem državnih činovnika (napose pravnika) bile još uvijek u prvom planu, realka je imala znatno manje učenika nego stara klasična gimnazija.⁴⁰ Tako je ona dobivala i manje sredstava za kupnju nove literature za svoju knjižnicu.

Godine 1895. osnovana je u Zagrebu nova klasična gimnazija u Donjem gradu. Povod osnivanju škole bio je sve veći broj prijavljenih učenika za upis u klasičnu gimnaziju, tako da postojeća Kr. velika gimnazija nije mogla udovoljiti novonastalim potrebama. Škola je počela rad pod nazivom Kr. donjogradska velika gimnazija u Zagrebu, dok je stara gimnazija promijenila naziv u Kr. gornjogradska velika gimnazija. Za novu školu izgrađena je nova, suvremeno opremljena školska zgrada na današnjem Rooseveltovom trgu (danas Muzej Mimara). Njezina knjižnica nije do kraja stoljeća skupila velik fond, ali je organizirana, sukladno tadašnjim propisima, na isti način kao knjižnica stare gimnazije. Inicijalni fond skupljen je darom,⁴¹ a prinavljan je dalje kupnjom i darom.

Od 1849. godine počela je u Zagrebu djelovati prva javna učiteljska škola, prvo financirana isključivo gradskim novcem. Zemaljska školska oblast za Hrvatsku i Slavoniju tek je 1853. utemeljila Kr. preparandiju (učiteljište) u Zagrebu. Početkom školske godine 1855./56. zagrebačka je preparandija smještena u zgradu Glavne gradske učione, gdje je netom prije bila otvorena i Mala realka. Ove su tri škole odlukom c. k. ministarstva za bogoštovlje i nastavu tada spojene u jednu ustanovu sa zajedničkim ravnateljem. Ubrzo su učitelji, zaposleni u Glavnoj gradskoj učioni (Uzornoj glavnoj učioni) pokrenuli akciju za organiziranje školske knjižnice. Inicijalni fond stvoren je darom samih učitelja te škole, a već 1859. godine pridružili su se zajedničkoj akciji za osnivanje javne školske knjižnice i učitelji ostalih zagrebačkih osnovnih

⁴⁰ Tako je npr. šk. g. 1859./60. klasična gimnazija imala 312 učenika, a realka njih samo 116: usp. Narodne novine 25, 217(1859), 503.

⁴¹ Usp. Izvješće kr. dolnjogradske velike gimnazije u Zagrebu koncem školske godine 1896./97. U Zagrebu : Kralj. zemaljska tiskara, 1897. Na str. 41-42 samo popis knjiga, koje je te godine poklonio dr. Feliks Suk, sveuč. profesor teologije (Rad JAZU, knj. 4-10, Arkiv za povjesnicu jugoslavensku, knj. 1-12, Das Wissen der Gegenwart für Gebildete, 19 sv. i 24 sv. drugih knjiga, uglavnom na hrvatskom jeziku); knjižnica je bila tada još u nastajanju.

škola.⁴² Kako bi prikupili više sredstava za kupnju knjiga za učiteljsku knjižnicu, učitelji su 1860. organizirali koncert u dvorani Narodnog doma, kojim su, uz dobiveni novac, i dodatno obavijestili kulturnu javnost o važnosti nove pedagoške knjižnice.⁴³ Tijekom sljedećega razdoblja učitelji su nastavili poticati moguće darovatelje, posebno izdavače i knjižare, da nova izdanja daruju Knjižnici, pa su u tome imali i određenog uspjeha.⁴⁴ Ne mogavši osigurati novac za pretplatu potrebnih časopisa, učitelji su se 1863. obratili gradskoj upravi, koja je od tada plaćala pretplatu za 7 časopisa, dok je biskup Haulik preuzeo trošak pretplate još jednoga časopisa.⁴⁵ Usto je Društvo za jugoslavensku

⁴² Usp. Slavenske viesti. // Narodne novine 25, 86(1859), 230. Vijest o dogovoru jedanaest učitelja Uzorne glavne učione, Samostanske glavne učione i Učione na Kaptolu da u Zagrebu osnuju javnu knjižnicu za učitelje, učenike učiteljske škole i učenike u zagrebačkim školama vlastitim sredstvima (godišnjim doprinosom od 6 forinti za učitelje i 3 forinte za učiteljice; molbu su uputili Visokom namjesništvu; u br. 21, na str. 503 istoga godišta Narodnih novina objavljena je vijest da je 24. 9. t. g. osnovana spomenuta javna školska knjižnica; pokrovitelj knjižnice bio je c. k. školski savjetnik Franjo Sladović.

⁴³ Usp. Iz Zagreba 23. marca. // Novice gospodarske, obertnijske in narodske (Ljubljana) 18, 13(1860) 102. Tu je objavljena vijest o koncertu, održanom 23. ožujka t. g. u Narodnom domu u korist Učiteljske knjižnice Glavne škole u Zagrebu; iz kasnije objavljenoga školskog izvještaja doznaje se da je prinos s koncerta donio 63 forinti, a da je prinos od članarina iznosio te godine 86 forinti: usp. Godišnje izvestje Uzorne glavne učione i c. k. Učiteljišta u Zagrebu na koncu školske godine 1860. Zagreb : Narodna tiskarna Ljudevita Gaja, [1860.]. Str. 36-38: Izvjestje o knjižnici: iz popisa kupljenih knjiga vidi se da je dano prvenstvo temeljnoj stručnoj literaturi, pa je Knjižnica bila npr., pretplaćena na Encyklopädie des gesamen Erziehungs- und Unterrichtwesens ... (te godine prinovljeno 17 sv.); nakon kupnje popisani su i darovi s imenima darovatelja.

⁴⁴ Usp. npr., Javna zahvala. U Zagrebu, 22. srpnja 1872. // Narodne novine 38, 167(1872), 3. Zahvala Ravnateljstva Kr. preparandije i gradskih glavnih učiona Svetozaru Galcu i Lavoslavu Hartmannu, knjižarima u Zagrebu, koji su darovali knjige Knjižnici ili Narodne novine 38, 78(1872), 3. Vijest, da je Odjel za nastavu i bogoštovlje Kr. zemaljske vlade u Zagrebu darovao 20 djela, tiskanih u nakladi Odjela, Knjižnici Glavne učione i s njom spojenog učiteljišta u Zagrebu.

⁴⁵ Usp. Napredak 5, 2(1864), 31. Vijest, da je Zastupstvo grada Zagreba na sjednici 9. siječnja 1864. odobrilo na prijedlog Gradskog školskog odbora i molbe ravnateljstva glavnih učiona da se za zajedničku učiteljsku knjižnicu nabave na trošak zagrebačke općine časopisi: Napredak, Književnik, Der österreichische Schulbote, Die Volksschule, Österreichisches pädagogisches Wochenblatt, Zeitschrift für Realschulen und Gymnasien i Bazar (za djevojačke učione); ujedno je nadbiskup Haulik pretplatio Knjižnicu i na časopis Österreichischer Volkfreund.

povjesnicu i starine 1863. Knjižnici poklonilo 4 knjige svojega *Arkiva*.⁴⁶

Prvi Zakon o pučkim školama i preparandijama nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe donesen je 1874. godine te je tada školovanje učitelja s dvije produženo na tri godine. Tada je već djelovao i Hrvatski pedagoško-književni zbor, osnovan 1871. godine. 1876. godine odvojila se Knjižnica kr. preparandije (učiteljišta) od Školske knjižnice gradskih učiona,⁴⁷ ali se način nabave knjiga i časopisa za fond jedne i druge knjižnice nije izmijenio. Kako su potrebe za pedagoškom literaturom bivale sve veće i nadilazile mogućnosti navedenih škola, i Hrvatski pedagoško-književni zbor ubrzo se uključio u nabavu stručne literature za učitelje. Prvo je 1890. godine u novoj zgradi Učiteljskog doma u Zagrebu otvorio Učiteljsku čitaonicu, a kasnije je iz nje nastala Učiteljska knjižnica i čitaonica. Zbor je nabavu knjiga za tu knjižnicu temeljio dijelom i na daru, te je u tu svrhu upućivao apele mogućim darovateljima da daruju knjige za tu knjižnicu.⁴⁸ Uz ovu javnu učiteljsku knjižnicu, u Zagrebu je od tada i svaka škola imala svoju priručnu učiteljsku i učeničku knjižnicu. Tada je bio na snazi novi Školski zakon, donesen 1888., kojim su općine bile obvezne skrbiti za podizanje školskih zgrada s propisanim prostorijama, između ostaloga i za knjižnice. Također, i za nabavu učila i knjiga.⁴⁹ Tako je školski standard ipak porastao, ali, kako su stvarne financijske mogućnosti lokalne uprave bile i nadalje skromne, nabava knjiga darom ostala je često najrealnija opcija za pojedine školske knjižnice.

⁴⁶ Usp. Izvjestje o kraljevskom učiteljištu i glavnih učionah slob. kralj. i glavnog grada Zagreba na koncu školske godine 1864. U Zagrebu : Narodna tiskarnica Ljudevita Gaja, [1864]. Str. 14: Učiteljski sbor nabavio za svoju knjižnicu nastavke Encyklopädie des gesamen Erziehungs- und Unterrichtwesens ... (prinovljeni 31-40 sv.), Šulekov rječnik u 2 sv., a među darovima navedeni su časopisi pretplaćeni od Grada i nadbiskupa, te dar Društva za jugoslavensku povjesnicu (prinovljene knj. 4-7).

⁴⁷ Usp. Godišnje izvješće gradske više djevojačke i obćih pučkih dječačkih učiona koncem školske godine 1875./6. U Zagrebu : Tiskarski i litografički zavod C. Albrechta, [1876]. Str. 51-61: Popis knjiga Gradske školske knjižnice (koja nije više imala u sastavu knjige učiteljske škole); popis je sastavljen po strukama, ali podaci o naslovima su vrlo oskudni). To je bila zajednička školska knjižnica osnovnih škola: Više djevojačke učione, Kaptolske obće pučke učione, Donjogradske obće pučke škole i Obće škole kod sv. Duha.

⁴⁸ Usp. npr. Molba na hrvatske i srpske pisce i nakladnike knjiga. // Napredak 39, 3(1898), 48. Molba da pošalju svoja izdanja odnosno djela s područja pouke i odgoja Knjižnici Hrvatskog pedagoško-književnog zbora u Zagrebu.

⁴⁹ Modrić-Blivajs, Dunja. Pedagoški standardi nekad i danas. // Povijest u nastavi 5, 9(2007), 27-36.

Zaključak

Devetnaesto stoljeće bilo je vrijeme snažnih društvenih kretanja, ali i političkih promjena u Hrvatskoj, koje su u glavnom gradu Zagrebu potaknule i razvoj knjižnične djelatnosti. Sredinom stoljeća, prvo su se preporoditelji, a nešto kasnije i pripadnici šire kulturne javnosti usmjerili, između ostaloga, naročito na stvaranje preduvjeta za osnivanje Narodnog muzeja, u sklopu kojega je trebala nastati i "narodna" (nacionalna) knjižnica. Za tu knjižnicu skupljani su tijekom nekoliko desetljeća s mnogo zalaganja novčani prilozi i knjige, ali joj siromašna hrvatska sredina nije mogla osigurati uvjete za rad kako bi ona mogla postati središnja knjižnica tj. "kr. zemaljski zavod", te je ta knjižnica kasnije predana novoosnovanom zagrebačkom sveučilištu i njezin je fond uključen u novu sveučilišnu knjižnicu.

U ono su vrijeme sve knjižnice bile u sastavu drugih ustanova ili društava te je nabava knjižnične građe ovisila o statusu tih ustanova. Poseban status imala je od 1874. godine Kr. sveučilišna knjižnica, koja je, premda je bila u sastavu Sveučilišta, odmah dobila status "kr. zemaljskog zavoda" s najvećom godišnjom dotacijom za kupnju knjiga, dok su ostale državne knjižnice (srednjoškolske i muzejske), čije je financiranje također bilo u nadležnosti hrvatske Vlade, dobivale skromne dotacije za kupnju knjiga. Knjižnice osnovnih škola bile su na proračunu općina i dobivale su znatno manje sredstava, te su se u pribavljanju potrebne literature morale jače osloniti na dar. Dar je u ono vrijeme imao važan udio u prinovima svih vrsta knjižnica, jer su državne dotacije, za koje je morala skrbiti isključivo hrvatska Vlada u okviru hrvatske autonomije, bile preskromne da bi mogle zadovoljiti potrebe za kupnjom novih knjiga i časopisa. Zamjena publikacija korištena je za izgradnju fondova knjižnica pojedinih stručnih društava i Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, dok su je ostale knjižnice samo iznimno primjenjivale. Razvojem izdavačke djelatnosti znanstvenih ustanova i udruženja, zamjena je dobila na važnosti te je omogućila znatno upotpunjavanje fondova specijalnih knjižnica, a onda posredno prvo knjižnice Narodnog muzeja, a kasnije Sveučilišne knjižnice, kojoj su stručna udruženja poklonila svoje zbirke, nastavljajući kasnije suradnju sa Sveučilišnom knjižnicom i u kupnji inozemne stručne periodike.

Sami postupci u nabavi odvijali su se od početka manje više u skladu s pravilima struke, što je omogućilo izgradnju malobrojnih i skromnih knjižničnih fondova na dobrim temeljima. Popisi naslova za kupnju izrađivani su

u suradnji s predstavnicima korisnika, a darovi su s vremenom dobivani često na poticaje samih knjižnica i u skladu s njihovim potrebama od autora, izdavača ili knjižara. Zamjena se odvijala prema uobičajenim pravilima, kojih su se držale i ostale europske knjižnice.

LITERATURA

Čučković, Dana. Iz povijesti knjižnice Zbora liječnika Hrvatske (1894-1932). // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 9, 1/2(1963), 1-19.

[Deželić, Velimir]. Sveučilišna biblioteka. // Spomenica o 25-godišnjem postojanju Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu. / izd. Akademski senat Kr. Sveučilišta. Zagreb : Tisak Kr. Zemaljske tiskare, 1900. Str. 115-122.

Fancev, Franjo. Sveučilišna knjižnica. // Sveučilište Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu : 1874-1924. : spomenica Akademskog senata. / redakciju izvršio Dragutin Boranić. Zagreb : Tisak Zaklade Tiskare Narodnih novina. Str. 191-224.

Kosić, Ivan. Pregled povijesti najdragocjenijega fonda u Zbirkama građe posebne vrste. // Blago Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu : [katalog izložbe, 22. veljače - 22. svibnja 2007.]. Zagreb : Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 2007. Str. 20-93.

Leščić, Jelica. Povijest Knjižnice Hrvatske (ondašnje Jugoslavenske) akademije znanosti i umjetnosti 1867.-1918. // Povijesni prilozi Hrvatskog instituta za povijest 20, 21(2001), 183-219.

Ljubić, Šime. Narodni zemaljski muzej u Zagrebu. // Viestnik Narodnoga zemaljskog muzeja u Zagrebu za godinu 1870. Zagreb, 1871. Str. 3-16.

Malnar, Aleksandra. Čitaonica ilirska zagrebska 1838-1850. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 31, 1/4(1988), 21-32.

Rojnić, Matko. Nacionalna i sveučilišna biblioteka. // Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu. / uredio Jaroslav Šidak. Zagreb : Tisak Izdavačkog zavoda Jugoslavenske akademije u Zagrebu, 1969. Str. 573-623.

Sečić, Dora. Ivan Kostrenčić : prvi hrvatski sveučilišni bibliotekar = Der erste kroatische Universitätsbibliothekar = First Croatian University Librarian. Lokve : Naklada Benja, 2000. (Hrvatski knjižničari = Croatian librarians ; knj. 2)

Sečić, Dora. Kraljevska sveučilišna knjižnica u Zagrebu : razvoj i djelovanje srednjoeuropske knjižnice od 1874. do 1918. Lokve : Benja, 2008.

Sečić, Dora. Zamjena izdanja Hrvatske (tada Jugoslavenske) akademije znanosti i umjetnosti s ustanovama u svijetu od 1867. do Drugog svjetskog rata : prilog povijesti Akademijine knjižnice. // Izazovi pisane baštine : zbornik radova u povodu 75. obljetnice života Aleksandra Stipčevića. Osijek : Filozofski fakultet, 2005. Str. 151-162, 213-214.

Verona, Eva. Prinosi povijesti Akademijine knjižnice (sadašnje Nacionalne i sveučilišne biblioteke) u Zagrebu : 1814-1874. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1987. (Izdanja Hrvatskoga bibliotekarskog društva; knj. 22).